

Na veertig jaar is de Emmer' cirkel gesloten

Robert Smithson legde veertig jaar geleden bij een zandafgraving bij Emmerschans een tijdelijk kunstwerk aan. Door zijn onverwachte dood in 1973, leeft de 'Broken Circle' nog steeds voort.

Hans Marijnissen

Voor inwoners van Emmer-schans is de Gebroken Cirkel een begrip. Op het strandje van de zandafgraving net buiten het dorp (nu onderdeel van de gemeente Emmen), met een enorme zwerfkei in het midden, dromde in de jaren zeventig en tachtig de plaatselijke jeugd samen. 's Zomers sprongen ze van de landtong de plas in, 's winters hingen de jongeren bij de kei. Het was de plek waar je moest zijn.

Gerard de Boer, eigenaar van de Zand- en Exploitiemaatschappij Emmen B.V., scharrelde er als puber ook rond. "Het gebied was dan wel privé-eigendom van mijn vader en zijn vier broers, maar iedereen mocht er komen. Een smal poortje met scherpe punten op de dorpel hield wel de crossmotoren tegen, want hoewel het gebied ideaal was voor een verre 'jump', dat ging mijn vader net te ver."

De Boer junior wist trouwens als een van de weinigen dat de Gebroken Cirkel niet zo maar een gek strandje was, maar een heus kunstwerk dat in 1971 in twee weken tijd is aangelegd door de Amerikaan Robert Smithson. Eén van de belangrijkste naoorlogse Amerikaanse kunstenaars die zich toelegde op zogeheten land art, was door Wim Beeren naar Nederland gehaald voor de tentoonstelling 'Sonsbeek buiten de perken'. Verspreid over het hele land zouden kunstprojecten gerealiseerd worden. Smithson liet zich inspireren door 'littetekens in het landschap', door mensenhanden aangericht. Hij zocht naar gronden die door industrieel of ander menselijk gebruik waren gedegradeerd, bijvoorbeeld door mijnbouw, voegde daar iets aan toe, en legde zijn project vervolgens vast op foto en film. Zo stond hij aan de basis van de zogenaamde *land reclamation*, het herbestemmen van gronden, en wist zo kunst en ecologie met elkaar te verbinden.

Aanvankelijk wilde Smithson in Nederland een Mud Flow realiseren, een enorme modderstroom vanaf de Pietersberg of beter nog: in een getijdebeweging van de Biesbosch, maar dat vond zelfs Beeren iets te ingrijpend. Uiteindelijk kwam hij met Smithson bij de zandafgraving van Emmerschans uit, waar de kunstenaar werd gegrepen door de kleuren van de verschillende zandlagen, van oker naar diep-rood, in combinatie met het groene water en de industriële voorwerpen: de roestige kranen en pompinstallaties waarmee de mens hier in de aarde peuterde.

Na enkele voorstudies – Smithson wilde eerst met enorme turfblokken sculpturen bouwen – koos de Amerikaan uiteindelijk voor een tweeledig werk aan de rand van de zandplas. Op een breed zandplateau gebruikte hij de oever als middellijn van een cirkel. De omtrek op land liet hij voor driekwart uitgraven. De omtrek op water liet hij voor driekwart vastleggen met een landtong, waardoor zijn 'Broken Circle' ontstond. De enorme kei van 3200 ton in het midden was ooit bij graafwerkzaamheden uit de heuvel gevallen en bleef precies op deze plek liggen.

Smithson had hem liever laten verwijderen, omdat de steen de aandacht van het publiek naar het centrum van de cirkel leidde, en niet naar de omtrek, zoals de kunstenaar wilde. Maar de ijstijdmegaliet bleek niet te tillen.

Naast de Broken Circle, verder op de oever, realiseerde Smithson vervolgens Spiral Hill, door op het terrein aanwezige zandhopen op te hogen met zand dat vrijkwam bij de aanleg van de cirkel. In een eerste schets wilde hij de heuvel bedekken met turfblokken, maar uiteindelijk voorzag hij de hoop van zwarte aarde, en bestrooide hij het spirallende pad met wit zand. En zo suggereert de cirkel een beweging met de klok mee, en de spiraal windingen tegen de klok in.

Speciaal voor het jubileum is de film van de weduwe van kunstenaar Robert Smithson alsnog voltooid

Robert Smithson en Nancy Holt in 1971 in Emmerschans. FOTO JAN NIKS

"Ik herinner me nog dat ik Smithson hardlopend van Spiral Hill zag komen", zegt Gerard de Boer aan de voet van de heuvel, die inmiddels is begroeid met bodembedekkende heesters. Dat fragment is ook te zien in de opnames die zijn vrouw Nancy Holt van de aanleg maakte, en waarin ook Smithsons geologische interesses naar voren komen voor de lagen die door Zand- en Exploitiemaatschappij Emmen B.V zijn blootgelegd. "In dit kleine stukje aarde bevonden zich ooit vijf rivieren, terwijl de IJstijd nog eens nieuwe lagen toevoegde", zegt De Boer. De kleuren en vormen zitten allemaal verpakt in een enorme afgegraven wand die in 1971 aan de overkant van de plas het decor voor Smithsons werk vormde.

De Amerikaan zou ook gegrepen zijn door de Nederlandse watersnoodramp in 1953. Voor wie de Broken Circle aanschouwt, lijkt dit wat overtrokken, maar de film van Holt (30 minuten op 16mm) onderstreept die fascinatie: de beelden van het doorsteken van de dijkes rond en in de Circle worden afgewisseld met fragmenten uit Zeeland. Dijkdoorbraken in het Zeeuwse Beveland worden vermengd met de zandafkalvingen in Emmerschans.

Holt heeft haar film nooit kunnen afmaken. Direct na de aanleg was er geen geld voor luchtopnames boven de zandwinningsplas. En twee jaar na de realisatie, in 1973, verongelukte Smithson toen zijn vliegtuigje neerstortte waarvanuit hij een andere werk vastlegde in de VS. Zijn dood gaf zijn werk in Emmerschans een totaal andere waarde. Wat bedoeld was als tijdelijke kunst die door de elementen zou worden overgenomen, moest nu worden gekoesterd. Het is slechts één van de drie bewaard gebleven land art-werken van Smithson en zijn enige in Europa.

Dankzij de aandacht van de Drentse kunstpaus Sjouke Zijlstra die destijds nauw contact had met Smithson, en de liefde van de zandwinnersfamilie De Boer, leefden Spiral Hill en Broken Circle jarenlang voort. Af en toe werden de contouren van de cirkel hersteld, en de bodembedekker van de heuvel gesnoeid. De Emmenaren recreëerden gewoon bij hun Cirkel, maar Gerard de Boer wist dat zijn zandafgraving wereldberoemd was. Af en toe stonden er Japanners aan de poort, die speciaal naar de Emmerhoutstraat waren gereisd om Smithsons werk op foto vast te leggen.

Dit jaar is het veertig jaar geleden dat de Amerikaan Emmen met zijn ode aan het landschap verrijkte, en daarom heeft het Centrum Beeldende Kunst een tentoonstelling ingericht onder de titel 'Robert Smithson in Emmen, Broken Circle/Spiral Hill Revisited'. De originele tekeningen van de kunstenaar worden getoond, de correspondentie over zijn plannen, de details van zijn werk en verblijf in Emmen. Maar belangrijker: op basis van het scenario dat Smithson voor zijn dood schreef, is de film van zijn weduwe speciaal voor dit jubileum afgemaakt. Eindelijk zijn daar de luchtopnames van zijn creatie. Pas van bovenaf is de schoonheid van Smithsons werk ten volle te aanschouwen.

"Smithson heeft altijd gezegd dat de film de plek van het monument zou moeten innemen", zegt De Boer. "Maar dit betekent niet dat nu de film af is, de oorspronkelijke creatie kan worden teruggegeven aan de natuur. Ik heb er al die tijd samen met ouders en daarna met mijn broer Eric voor gezorgd. Hij was, net als ik, helemaal weg van het werk. Vorig jaar, in augustus, overleed mijn broer aan kanker. Ik heb het daar erg moeilijk mee, nog steeds. Maar toen Nancy Holt, de weduwe van Smithson, hier in januari rondliep, was dat voor mij een briljante dag. De Broken Circle werd letterlijk gesloten. Smithson is er niet meer, Eric ook niet, en ik zorg voor hun nalatenschap."

Broken Circle in 2001. In het midden van de cirkel ligt een enorme kei uit de IJstijd (gewicht: 3200 ton) die ooit tijdens graafwerkzaamheden van de heuvel was gevallen. De kunstenaar had hem liever laten verwijderen, omdat de steen de aandacht van het publiek naar het centrum van de cirkel leidde en niet naar de omtrek, zoals Smithson eigenlijk wilde.

FOTO SERGE PAUL / COURTESY ESTATE OF ROBERT SMITHSON NEW YORK, PICTORIGHT AMSTERDAM

Broken Circle/Spiral Hill in 2011, beeld uit de nu afgemaakte film van Nancy Holt. BEELD BENITO STRANGIO / COURTESY ESTATE OF ROBERT SMITHSON NEW YORK, PICTORIGHT AMSTERDAM

Robert Smithson in Emmen

De tentoonstelling 'Robert Smithson in Emmen' is te zien in Centrum Beeldende Kunst, Ermerweg 88b, 7812 BG in Emmen. Open van woensdag tot en met zondag van 13-17 uur. Ook de afgemaakte film van Nancy Holt is hier te zien. Tot 28 nov 2011. De groeve kan eveneens worden bezocht. Firma De Boer, Emmerhoutstraat 138, Emmerschans. Open op maandag tot en met vrijdag, van 8 – 16 uur. Maak een afspraak via 0591 623037

Andere landschapskunst in Nederland

1 Het **Abtsvoldse Bos** ten zuiden van de Delftse wijk Tant-hof is een oud poldergebied met aangeplante bomen en struiken, wandelpaden, fietspaden, slootjes, plassen en kleine vijvertjes. Centraal in het bos ligt een kunstmatige heuvel: het kunstobject Moeder Aarde. Deze heuvel is 200 meter breed, 170 m lang en ongeveer 5 meter hoog. Rond Moeder Aarde is een bomenweide met essen geplant. De essen staan in cirkelvormige rijen. De vijver in de buik van Moeder Aarde is het middelpunt van de cirkels. De armen en benen zijn beplant met behoudende struiken. De knieën, handen en voeten blijven open weides. De wandelpaden op de heuvel verbeelden de aders.

2 De **Groene Kathedraal** in Zuidelijk Flevoland is een unieke vorm van landschapskunst in Nederland. In dit project van kunstenaar Marinus Boezem (1934) is de plattegrond van de kathedraal

van Reims op ware grootte nagebootst door aanplanting van Italiaanse populieren. Tevens is eenzelfde vorm gecreëerd door de aanplanting van eiken- en beukenhagen. De gemeente Almere besloot in april 1987 tot de aanleg van het plan van Boezem en toen werden er 178 populieren geplant die op den duur tezamen deze groene, gotische kathedraal zouden gaan vormen. In 1996 waren de populieren hoog genoeg om de Groene Kathedraal open te stellen voor publiek. De Groene Kathedraal zal niet eeuwig blijven bestaan. Deze landschapskunst sterft inmiddels op natuurlijke wijze af en verwordt tot een ruïne. In het bos ernaast is ruimte vrijgelaten om met behulp van eiken- en beukenhagen een nieuwe kathedraal te vormen.

3 **Gebroken Cirkel** is een land art-project ten zuiden van Yde, een dorp in de Drentse gemeente Tynaarlo. Het werk, dat in 2010 werd ont-

huld, is ontworpen door de Groninger kunstenaar Derk den Boer (1954) en herinnert aan de vindplaats van het meisje van Yde, een veenlijk dat in 1897 door arbeiders in het noordwestelijke kwadrant van de cirkel, vervaardigd van ruim 600 her en der uit de gemeente Tynaarlo afkomstige veldkeien, is het meest opvallende onderdeel van het project. In het midden van dit doolhof is een zwerfsteen geplaatst, die door Den Boer als "de ziel van het kunstwerk" wordt beschouwd en waarop drie elementen in de kleuren blauw, groen en rood zijn aangebracht. Met het project heeft de kunstenaar een "een moment van bezinning en reflectie" willen creëren, waardoor "je voelt wat er op deze plaats is gebeurd".